

Franciszek Jakubczak

"The Polish Peasant in Europe and America", t. 1-2, W. I. Thomas, F. Znaniecki, New York 1958 : [recenzja]

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 15/2, 169-174

1961

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PODRECZNIKI I DZIEŁA OGÓLNE

W. I. Thomas, F. Znaniecki, *THE POLISH PEASANT IN EUROPE AND AMERICA*. Wyd. 3. New York 1958 Dover Publications Inc., t. I, s. 1—1114; t. II, s. 1115—1250.

Tomy najnowszego trzeciego wydania dzieła W. I. Thomasa i F. Znanieckiego o chłopie polskim w Europie i Ameryce docierają dopiero do główniejszych bibliotek polskich. Jest zapewne rzeczą przypadku, wydawca nie czyni bowiem na ten temat żadnej wzmianki, iż wydanie trzecie pojawiło się w czterdziestolecie ukazania się w roku 1918 w Bostonie dwóch części pierwszej pięciotomowej edycji tej pracy. Nie mniej fakt ten zasługuje na odnotowanie nie tylko dlatego, iż w socjologii światowej nie ma zbyt wiele dzieł mogących się równać z *Polish Peasant* pod względem popularności i znaczenia — ale w pierwszym rzędzie z uwagi na to, iż współautorem tej fundamentalnej pracy jest polski socjolog Florian Znaniecki.

Kolejny trzeci tom bostońskiego wydania *Polish Peasant* ukazał się w roku 1919; dwa ostatnie — w roku 1920. Skromny nakład 1500 egzemplarzy pierwszego wydania wyczerpany został w roku 1926. W roku następnym nakładem Alfreda Knopfa ukazało się w niezmienionej liczbie egzemplarzy dwutomowe wydanie nowojorskie. Zamierzone przez autorów przy tej okazji przepracowania okazały się z uwagi na koszty wydania niemożliwe. Dokonano jedynie nieznacznych przegrupowań materiału dokumentacyjnego, zmieniono paginacje na ciągłą w całości dzieła i dołączono indeks. Wydanie drugie wyczerpane zostało w roku 1937. Trzecie wydanie — poza kolorem oprawy i dołączeniem barwnej obwoluty z krótkim tekstem popularyzującym dzieło — niczym nie różni się od wydania drugiego.

Dwa pierwsze wydania książki zyskały sobie około 30 recenzji w języku angielskim i ponad 10 — w innych językach. Poza USA omawiana praca cieszyła się znaczną popularnością w Japonii i Chinach.

Będąc dziełem otwierającym nowy rozdział w socjologii XX wieku jako dyscypliny empirycznej — książka Thomasa i Znanieckiego zapoczątkowała na gruncie amerykańskim imponującą serię prac nawiązujących do jej metody, typu materiałów źródłowych i aparatury pojęciowej. Wiele miejsca poświęca się tej książce w podręcznikach socjologii, wydawnictwach encyklopedycznych i analizach problemowych. Nadal jest ona obficie cytowana w najnowszych opracowaniach socjologicznych.

W grudniu 1938 roku zorganizowana została w Nowym Jorku specjalna konferencja poświęcona metodologii i problematyce *Polish Peasant*. Wzięło w niej udział szereg znanych socjologów amerykańskich. Podstawę do dyskusji na tej jednodniowej konferencji stanowił tekst krytycznej analizy dzieła Thomasa i Zna-

nieckiego dokonanej przez Herberta Blumera oraz załączone uwagi obydwu autorów. Materiały konferencji zostały opublikowane.¹

Za wyraz kompetentnej opinii o znaczeniu pracy Thomasa i Znanieckiego może być uznane stwierdzenie F. N. House'a zawarte w książce traktującej o rozwoju socjologii. „*The Polish Peasant* — stwierdza wymieniony autor — stanowi epokę w rozwoju socjologicznej myśli i socjologicznych badań w Stanach Zjednoczonych AP”².

W języku polskim, poza zwięzłym omówieniem dokonany przez W. Grabkiego w jego *Systemie socjologii wsi*, nie mieliśmy do niedawna nawet krótkiej recenzji anonującej tę pracę. Niezależnie od przeszkód natury językowej popularyzacji książki nie sprzyjał fakt, iż egzemplarze dwóch jej pierwszych wydań stanowią w Polsce bibliofilską rzadkość. Dopiero *Socjologia* Szczepańskiego przyniosła gruntowne kilkunastostronicowe omówienie głośnej *Methodological Note* poprzedzającej *Polish Peasant* i wskazała na kluczowe znaczenie tego dzieła dla rozwoju nowoczesnej socjologii. Zaslugą dzieła Thomasa i Znanieckiego na gruncie polskim jest zapoczątkowanie gromadzenia na szeroką skalę chłopskich i robotniczych materiałów pamiątkarskich oraz twórcza inspiracja, którą stało się dla szeregu wybitnych prac socjologicznych.

Mimo pół wieku, jakie upłynęło od czasu zbierania materiałów i pierwszych konstrukcyj, praca Thomasa i Znanieckiego posiada dla polskiego socjologa znaczenie bynajmniej nie tylko historyczne. Szereg procesów społecznych aktualnie przebiegających na ziemi polskiej sięga swym rodowodem do zjawisk zobrazowanych w *Polish Peasant*, bądź nawet koresponduje wyraźnie z węzłowymi kwestiami poruszonymi w tym dziele. Chodzi tutaj przede wszystkim o problemy wychodźstwa z pierwotnych, izolowanych społeczności wiejskich i adaptacji do warunków pracy i życia w zindustrializowanych centrach miejskich i zurbanizowanych ośrodkach Ziem Zachodnich, o procesy zrywania więzi z macierzystą społecznością i zadzierzgnięcia się tych więzi w nowym otoczeniu, o rolę i przemianę tradycyjnej rodziny patriarchalnej w tych procesach, o zjawiska dezorganizacji społecznej oraz o zasadnicze rysy procesu unarodawiania się mas chłopskich i rolę w tym procesie pierwiastka klasowego. Znaczenie *Polish Peasant* wiąże się ponadto jeszcze z określeniem przedmiotu i metody socjologii jako nowoczesnej empirycznej dyscypliny specjalistycznej, z udziałem socjologów polskich w formowaniu metodologicznych podstaw socjologii w skali światowej, z wprowadzeniem do socjologii nowego typu materiałów źródłowych i nowych kategorii pojęciowych oraz z możliwościami kontynuacji tego dzieła. Polski czytelnik ma więc liczne i istotne powody do interesowania się tą książką.

Miejsce, czas i sposób, w jaki powstała praca o chłopie polskim, nie są okolicznościami przypadkowymi. Stany Zjednoczone w drugim dziesiątku lat naszego stulecia były nie tylko krajem przodującym w rozwoju gospodarczym, ale stanowiły także olbrzymie laboratorium, w którym dokonywało się stapianie rozlicznych imigranckich pierwotnych form organizacji społecznej i okrucich poszcze-

¹ Por. H. Blumer, *An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant*, New York 1938. W konferencji uczestniczyli: G. W. Allport, R. Bain, H. Blumer, F. W. Coker, M. Lerner, G. P. Murdock, R. F. Nichols, E. G. Nourse, A. T. Poffenberger, S. A. Stouffer, W. I. Thomas, W. S. Thompson, W. W. Waller, M. M. Willey, L. Wirth i D. Young. Z tejsze pracy czerpie informacje o wydaniach *Polish Peasant*. Patrz także E. H. Volkart, *Social Behavior and Personality: Contributions of W. I. Thomas to Theory and Social Research*, New York 1951.

² F. N. House, *The Development of Sociology*, 1936, s. 283.

gólnych kultur etnicznych w zintegrowany kształt życia nowoczesnego zindustrializowanego społeczeństwa. Na gruncie takim wyrastała realna możliwość i wyraźne społeczne zapotrzebowanie na pragmatyczną, użytkową filozofię i empiryczną socjologię jako teoretyczne instrumenty inżynierii społecznej. Na rozwój socjologii amerykańskiej poważny wpływ wywarło także niewystępowanie w tym kraju typowych dla Europy stanowych tradycji i głębokich dystansów społecznych. Wszystko to, jak się wydaje, sprzyjało temu, iż zainteresowania teoretyków kierowały się tutaj nie ku generalnym konfliktom zasadniczych grup klasowych, lecz ku mechanizmom współżycia i adaptacji jednostek oraz ku międzyjednostkowym stosunkom kształtującym się w procesie pracy i życia codziennego. W socjologii amerykańskiej wyrosłej z ruchu reformatorsko-filantropijnego, z badań społeczeństw pierwotnych zainicjowanych przez Morgana oraz z wpływów europejskiej myśli socjologicznej praca Thomasa i Znanieckiego zamyka erę socjo-filozoficznych systemów Warda, Sumnera, Giddingsa, Rossa, Cooleya i Ellwooda, ugruntowuje przedmiot i metodę socjologii jako dyscypliny samodzielnej oraz stwarza przesłankę wyodrębniania się z socjologii wyspecjalizowanych gałęzi szczegółowych, jak socjologia rodziny, religii itp.

Powstanie omawianego dzieła w wyniku współpracy reprezentantów prądów intelektualnych dwóch różnych kontynentów miało również w dziedzinie nauk społecznych istotne znaczenie.

Ogólne dyrektywy metodologiczne badań społecznych i podstawowe kategorie pojęciowe wyłożone zostały w poprzedzającej pracę Thomasa i Znanieckiego słynnej *Methodological Note*. Punktem wyjścia tej doniosłej rozprawy jest refleksja nad możliwością stworzenia ścisłej nauki o zjawiskach społecznych na wzór nauk o przyrodzie. Nauka taka miałaby za zadanie służyć racjonalnej technice społecznej. „Sukces w kontrolowaniu przyrody — stwierdzają autorzy — rodzi w nas zaufanie, że być może potrafimy kontrolować w tej samej mierze i świat społeczny” (s. 1). W zaawansowanej fazie rozwoju społecznego nie wystarczy już znamiona dla minionych epok „praktyczna socjologia” opierająca się na „zdrowym rozsądku”. Socjologia ta wychodzi z błędnego założenia, iż znamy rzeczywistość społeczną, ponieważ w niej żyjemy, stosuje niewłaściwie wąsko praktycystyczne metody badań, rozważa fakty społeczne w arbitralnej izolacji od całokształtu życia społecznego, zakłada identyczność reagowania ludzi na czynniki zewnętrzne oraz spontaniczność rozwoju tendencji osobniczych.

Dla rozwinięcia w ludziach nowych tendencji nie wystarczą postulowane przez reformatorów zmiany w środowisku materialnym. Potrzebna jest tutaj nauka o zachowaniu społecznym — czyli naukowa psychologia społeczna. Podstawą naukowej teorii społecznej zdolnej sprostać potrzebom aktualnej praktyki może być tylko współczesne społeczeństwo cywilizowane. Właściwą drogą do zrozumienia społeczeństw pierwotnych jest szczegółowe poznanie życia współczesnego — nie zaś na odwrót.

Przy określaniu przedmiotu socjologii należy brać pod uwagę całokształt życia danego społeczeństwa, a nie grupy faktów wyrwanych z ich naturalnego historycznego kontekstu. Metodą monograficzną można badać całe konkretne społeczeństwa, bądź problemy specjalne, wycinkowe występujące na tle szerszych zagadnień całościowych. Właściwe dyrektywy metodologiczne i odpowiedni zespół hipotez naukowych pozwalają na należyty dobór i selekcję źródłowych materiałów badawczych, trafne konstruowanie definicji faktów oraz ustalanie praw rzeczywistości społecznej z precyzją właściwą zaawansowanym naukom ścisłym.

Wzłowych danych teorii społecznej należy szukać wychodząc z podstawowych

potrzeb praktyki społecznej. Zorientowana praktycznie refleksja poznawcza we wszystkich epokach koncentrowała się na kwestii zależności jednostki od organizacji społecznej i kultury oraz na zależności organizacji społecznej i kultury od jednostki. „Jeżeli teoria społeczna ma stać się podstawą techniki społecznej — stwierdzają autorzy — i rzeczywiście rozwiązać te zagadnienia, to jest rzeczą zrozumiałą, że musi objąć oba rodzaje danych zawartych w społeczeństwie, a mianowicie: obiektywne kulturalne elementy życia społecznego i subiektywne cechy członków grup społecznych, i że oba te rodzaje danych muszą być ujęte jako pozostające ze sobą w ścisłej korelacji” (s. 21). Na oznaczenie tych dwóch szeregów danych rzeczywistości społecznej używają autorzy terminów: „wartość” i „postawa”. Konstruują oni zarazem definicje tych terminów i podają przykłady ich zastosowania. „Przez wartość społeczną — stwierdzają — rozumiemy wszelki przedmiot posiadający pewną treść empiryczną, dostępny członkom pewnej grupy społecznej, i pewne znaczenie, ze względu na które może stać się przedmiotem czynności [...] Wartość społeczna przeciwstawia się rzeczy naturalnej, która posiada treść jako część przyrody, lecz nie posiada znaczenia dla ludzkiej działalności” (s. 21). „Przez postawę rozumiemy pewien proces świadomości jednostkowej, który określa rzeczywistą lub możliwą działalność jednostki w świecie społecznym [...] Postawa jest indywidualnym odpowiednikiem wartości społecznej, a łącznikiem między wartością a postawą jest czynność w jakiegokolwiek formie” (s. 22).

Przedmiotem teorii społecznej nie mogą być wszystkie wartości i postawy, gdyż oznaczałoby to włączenie w jej zakres całokształtu ludzkiej kultury, a tym samym specyficznych przedmiotów innych nauk społecznych. Przedmiotem badań socjologii jest nie wchodzący w zakres roztrząsań żadnej innej nauki o kulturze szczególnie rodzaj wartości — jakim są ustalone w społeczeństwie reguły zachowania. Te reguły zachowania i związane z nimi czynności tworzą określone systemy zwane instytucjami społecznymi, a ogół tych instytucji składa się na organizację społeczną danej grupy. Socjologia zatem jako teoria organizacji społecznej bada reguły wyznaczające zachowanie ludzi oraz stosunki interpersonalne i międzygrupowe znajdujące wyraz w obyczajach, ideałach i prawach usystematyzowanych w instytucje rodziny, społeczności lub państwa — i stanowiące zasadniczy trzon organizacji społecznej.

Określiwszy przedmiot socjologii autorzy *Polish Peasant* formułują jej cele — stwierdzając, że „głównym zagadnieniem nowoczesnej nauki jest zagadnienie przyczynowego wyjaśnienia” (s. 36). W odróżnieniu od przyczyny fizycznej, przyczyna społeczna posiada charakter złożony, gdyż zawiera zarówno element obiektywny — wartość, jak i element subiektywny — postawę. Te dwa przyczynowo oddziaływające elementy rzeczywistości społecznej są nierozzerwalnie ze sobą splecione, w wyniku czego: „przyczyną pewnej wartości nie jest nigdy sama postawa lub sama wartość, lecz zawsze współoddziaływanie postawy i wartości” (s. 44). Przebieg i skutek zjawiska społecznego zależą tedy od subiektywnego stanowiska zajętego przez jednostkę lub grupę wobec tego zjawiska i mogą być przewidziane i regulowane tylko wtedy, gdy znamy znaczenie, jakie posiadają dla uwikłanych w dany proces istot świadomych.

Stosowanie w badaniach założeń sformułowanych przez autorów doprowadzi do wykrycia „systemu praw społecznych stawania się”. Wymaga to jednak czasu i dużej ilości zróżnicowanych systematycznych dochodzeń badawczych. Złożoność zjawisk świata społecznego i kultury nie stanowi zasadniczej przeszkody w wykrywaniu praw. Przy stosowaniu odpowiednich metod i materiałów źródłowych

wszystkie zjawiska świata społecznego mogą być poznane i poddane świadomej kontroli nauki.

Materiałem źródłowym harmonijnie obrazującym obiektywne i subiektywne strony życia społecznego są autobiografie. „Z całą pewnością rzecz można — piszą autorzy — że relacje osobiste, możliwie jak najzupełniejsze, stanowią typ doskonały materiału socjologicznego i jeżeli socjologia musi się posługiwać innym materiałem, to tylko wskutek praktycznych trudności, jakie przedstawia zgromadzenie dostatecznej ilości takich materiałów, niezbędnych do wszystkich problemów socjologicznych, oraz wskutek ogromnej pracy, jakiej wymaga dokładna analiza wszystkich osobistych materiałów, niezbędnych do opisanego życia grupy społecznej [...] Rozwój socjologicznych badań w ciągu ostatnich 10—15 lat, a zwłaszcza większa waga, jaką, pod wpływem potrzeb praktycznych, przywiązuje się do specjalnych i aktualnych problemów empirycznych w przeciwstawieniu do ogólnych spekulacji poprzedniego okresu, prowadzi coraz bardziej do zrozumienia konieczności gromadzenia bardziej kompletnego materiału socjologicznego. A im bardziej kompletny staje się ten materiał, tym bardziej zbliża się on do typu pełnej osobistej autobiografii” (s. 56—57).

Sformułowana w *Polish Peasant* i rozwinięta w późniejszych pracach Znanieckiego w zasadę współczynnika humanistycznego koncepcja postaw i wartości stanowi przykład imponująco płodnego zastosowania — na wzór ekonomii politycznej — siły abstrakcji i konstrukcji logiczno-historycznych dla wykrycia elementarnych pierwiastków w złożonym splocie zjawisk życia społecznego. Płodność tej koncepcji znajduje niezbite potwierdzenie w fakcie przyjęcia się terminów „postawa” i „wartość” nie tylko w piśmiennictwie socjologicznym i publicystyce, ale nawet w języku potocznym.

Wskazanie na materiały autobiograficzne jako na doskonały typ materiału socjologicznego stanowi doniosły akt powiązania teorii naukowej ze zjawiskami codziennego życia ludzi pracy, akt demokratyzacji nauki i wskazania na zjawiska masowe jako na zasadniczy składnik procesów historycznych. W Polsce zapoczątkowana przez Znanieckiego akcja gromadzenia materiałów pamiętnikarskich rozwinęła się w instytucję o charakterze ciągłym, w trwałą formę udziału szerokiego mas w tworzeniu artystycznych i dokumentalnych wartości o doniosłym znaczeniu ogólnonarodowym (10 większych konkursów na pamiętniki w okresie międzywojennym i ponad 30 — po ostatniej wojnie).

Autorzy *Polish Peasant* wykorzystywali jako materiał źródłowy do swej pracy kilkaset listów emigrantów polskich ułożonych w książce w 50 serii rodzinnych, ponad trzystustronicową biografię imigranta, korespondencje (ok. 200) chłopów do gazet polskich — głównie „Gazety Świątecznej” i „Zarania”, zapiski w dokumentach parafialnych, kroniki towarzystw emigracyjnych oraz protokoły instytucji społecznych i materiały sądowe.

Na blisko 800 opublikowanych listów około 1/3 stanowią listy kobiet. Są one historycznie pierwszym drukowanym dokumentem życia społecznego skreślonym ręką kobiet wiejskich.

Konstrukcyjnie dzieło Thomasa i Znanieckiego — liczące dwa i ćwierć tysiąca stron druku — rozpada się na trzy wielkie części. Część wstępna, wypełniająca cały tom pierwszy, traktuje o organizacji pierwotnej grupy rodzinno-sąsiedzkiej chłopów polskich. Kolejno charakteryzowane są: rodzina, małżeństwo, system klasowy, środowisko społeczne, życie ekonomiczne, postawy religijno-magiczne i zainteresowania teoretyczno-estetyczne ludności wiejskiej. Ponad 2/3 tego tomu wypełniają listy pogrupowane seriami rodzinnymi i zestawione w działy koresponden-

cyj pomiędzy członkami rodzin, małżonkami oraz małżonkami a dalszą rodziną. Poszczególne działy i serie poprzedza komentarz autorski.

Część druga dzieła poświęcona jest przejawom dezorganizacji i przekształcania się życia społecznego w Polsce. Omówione są w tej części i ilustrowane różnorodnym materiałem źródłowym przyczyny i przejawy dezorganizacji życia rodzinnego i struktury społeczności wioskowej: m. in. postawy i ruchy rewolucyjno-klasowe (szczególnie okresu 1905 roku) oraz przejawy kryzysu życia religijnego. Ewolucyjnie przekształca się tradycyjna zamknięta społeczność wiejska pod wpływem przodujących jednostek, szkolnictwa, prasy ludowej i spółdzielczości, które są czynnikami unarodawiania ludności wiejskiej i wiązania jej z ponadlokalną społecznością narodo-państwową.

Ostatnia, trzecia część pracy koncentruje się na zagadnieniu konsolidowania się społecznej organizacji wiejskiej ludności polskiej na ziemi amerykańskiej i dość częstych przejawach dezorganizacji więzi społecznej występujących na terenie tej grupy. Czynnikiem umacniającym zwarłość polskiej grupy etnicznej w środowisku amerykańskim jest wyniesiona z kraju tradycja silnej więzi rodzinno-sąsiedzkiej odradzającej się na obczyźnie oraz działalność zrzeszeń i organizacji emigranckich. Wynikiem osłabienia lub zaniku tej ułatwiającej adaptację więzi grupowej są dość częste wśród emigrantów przejawy demoralizacji, włóczęgostwa lub przestępczości.

W polskim piśmieniu socjologicznym bezpośrednią kontynuacją *Polish Peasant* jest studium o drogach awansu społecznego robotnika i dzieło o młodym pokoleniu chłopów, będące najbardziej dojrzałą pracą opartą na pamiętnikach w literaturze światowej. Do *Polish Peasant* nawiązuje także w poważnej mierze studium ekologiczne o wsi małopolskiej i emigracji amerykańskiej uwzględniające — w odróżnieniu od osnutego na tle historycznego konfliktu klasowego: chłopów—panowie dzieła o młodym pokoleniu chłopów — także przejawy konfliktu klasowego pomiędzy bieżącymi odłamami ludności wiejskiej. Nawiązywał także do *Polish Peasant* twórca Instytutu Socjologii Wsi — Władysław Grabski uważający pracę Thomasa i Znanieckiego za dzieło założycielskie dla polskiej socjologii wsi.

Istnienie w naszym kraju wyjątkowo bogatych socjologicznie nie opracowanych zbiorów pamiętników — m. in. w około 20 lat po *Polish Peasant* zgromadzonych przez IGS pamiętników chłopów i emigrantów oraz o dalsze 20 lat później współczesnych już pamiętników chłopów i emigrantów, a także innych bogatych zbiorów pamiętników powojennych — stwarza dogodną możliwość podjęcia szeregu studiów nad rolą Polaków w życiu i kulturze Europy i Ameryki oraz we własnym szybko rozwijającym się kraju.

Polish Peasant czeka na udostępnienie czytelnikowi polskiemu w skróconej chociażby postaci, na gruntowne studium analityczne pióra wytrawnego socjologa oraz na podjęcie zawartej w nim problematyki w duchu wymogów współczesnej metodologii.

Franciszek Jakubczak

Reinhard Bendix, MAX WEBER, AN INTELLECTUAL PORTRAIT. New York 1960 Doubleday & Company Inc., ss. 480.

Ukazanie się książki R. Bendixa o Maxie Weberze jest jednym z symptomów „rehabilitacji teorii” w amerykańskiej socjologii. Jak wiadomo, kierunek matematyczno-statystyczny w całej pełni zapanował w socjologii amerykańskiej po drugiej wojnie światowej. Z Ameryki promieniował na inne kontynenty. Myślenie spekulatywne, humanistyczne ujmowanie zjawisk złożonych, filozoficzną refleksję